

XXX-LECIE

Rozpatrując okres XXX-lecia Polski Ludowej w związku z problematyką, która jest przedmiotem prac badawczych Zakładu Kryminologii INP PAN, trzeba zdawać sobie należycie sprawę, iż w tym okresie w wielu krajach kapitalistycznych nastąpił znaczny wzrost przestępczości — który tłumaczony jest na ogół wpływem procesów industrializacji i urbanizacji — oraz iż wzrosły bardzo poważne przestępstwa, między innymi połączone z agresją, przy czym w niektórych krajach, w których stopień uprzemysłowienia jest szczególnie wysoki, zjawisko zorganizowanej przestępczości (zorganizowanych, wyspecjalizowanych grup przestępczych) przybrało ostatnio niepokojące rozmiary.

Poza tym niemal wszędzie obserwuje się wzrost przestępczości nieletnich oraz młodocianych, przy czym wzrost ten występuje również w takich środowiskach, w których zaburzenia procesu socjalizacji nie wiążą się z wychowaniem się w złych warunkach materialnych.

W Polsce, mimo iż w okresie XXX-lecia nastąpiły rewolucyjne przemiany ekonomiczne i ogromne zmiany społeczno-demograficzne, łączące się z bardzo nasilonymi procesami migracyjnymi, nie tylko nie nastąpił wzrost przestępczości w porównaniu z okresem przedwojennym, lecz stwierdza się jej wyraźny spadek. W szczególności zasługuje na podkreślenie 5-krotny spadek liczby zabójstw, znaczny spadek liczby bójek oraz bardzo ciężkich uszkodzeń ciała. Zmniejszyła się wyraźnie w świetle danych statystyki milicyjno-prokuratorskiej i sądowej liczba kradzieży, które przed wojną stanowiły 3/4 wszystkich zameldowanych przestępstw, jakkolwiek należy brać pod uwagę fakt, że część drobnych kradzieży załatwiana jest obecnie w zakładach pracy w trybie „środków oddziaływania wychowawczego”, a część nie jest oczywiście ujawniona, jak we wszystkich krajach. Zakładając nawet, że wśród przestępstw gospodarczych, figurujących w statystyce przestępczości tylko w małych rozmiarach, jest szczególnie duża ciemna liczba, to jednak należy pamiętać o tym, że z reguły wśród prze-

stępstw i wykroczeń o charakterze gospodarczym występują w praktyce czyny powodujące niewielkie straty materialne. Rozpatrując dane dotyczące rozbojów warto odnotować, że rozboje w okresie przedwojennym miały znacznie poważniejszy charakter.

Analiza danych od 1951 roku nie wskazuje na wzrost przestępczości w Polsce w tym długim okresie, a w szczególności, co zasługuje na specjalne podkreślenie, na wzrost nasilenia przestępczości nieletnich i młodocianych, a poza tym nie wskazuje, aby nasilenie przestępczości ludności zamieszkałej w miastach było wyraźnie większe niż ludności wiejskiej. Badania wykazały, że na zróżnicowanie stopnia nasilenia przestępczości w poszczególnych województwach wpływają przede wszystkim trwające od 1945 roku społeczne skutki masowych migracji ludności, a nie zachodzące w kraju procesy industrializacji i urbanizacji. Największe nasilenie przestępczości występuje na terenie tych województw, w których zamieszkiwał największy odsetek ludności napływowej, w województwie zaś najbardziej zurbanizowanym i uprzemysłowionym (woj. katowickim) nasilenie przestępczości kształtowało się — i kształtuje nadal — poniżej średniej krajowej.

Mimo systematycznego wzrostu procesów industrializacji i urbanizacji nie występuje więc w Polsce wzrost przestępczości. Nawet w rejonach intensywnie uprzemysławianych bądź nie stwierdza się wzrostu przestępczości, bądź wzrost ten jest bardzo niewielki, bądź występuje on tylko na etapie budowy obiektów przemysłowych, a później ulega znacznemu zmniejszeniu. Na podstawie doświadczeń poczynionych w Nowej Hucie można przypuszczać, że i w tych nielicznych rejonach intensywnie uprzemysławianych, w których przestępczość wyraźnie wzrosła, ulegnie ona obniżeniu do stanu przeciętnego. Przykład Nowej Huty wskazuje bowiem, że wzrost przestępczości miał miejsce tylko w pierwszym okresie napływu na ten teren ludności wiejskiej, która utraciła więź z dotychczasowym swoim środowiskiem i pozbawiona została kontroli społecznej i której adaptacja do nowych trudnych warunków egzystencji i nowych rodzajów pracy przebiegała z dużymi zaburzeniami.

Powyższe ustalenia posiadają istotne znaczenie w obecnych warunkach ustrojowych, w których możliwe jest sterowanie zjawiskami społecznymi, mającymi wpływ na przestępczość. Możliwości te stwarzają szerokie perspektywy dla prac naukowo-badawczych w zakresie zjawisk patologii społecznej, których wyniki powinny być uwzględniane przy ustalaniu wytycznych polityki społecznej mającej zapobiegać przestępczości.

*

Nieufny stosunek do kryminologii, trwający ponad 10 lat w pierwszym okresie tworzenia po wojnie placówek naukowych, nie sprzyjał prowadze-

niu badań kryminologicznych. Prowadzone były wówczas tylko wykłady z kryminologii na nowo utworzonym Uniwersytecie Łódzkim — którego rektor, prof. T. Kotarbiński, przyczynił się do utworzenia pierwszej w Polsce uniwersyteckiej katedry kryminologii — oraz na Uniwersytecie Warszawskim (jako wykłady zlecone). Natomiast zapoczątkowane na Uniwersytecie Łódzkim badania empiryczne miały bardzo ograniczony zasięg i prowadzone były w trybie prac zleconych. Początek badań o nieco większym zasięgu datuje się od powstania w PAN Zakładu Nauk Prawnych, którego kierownik prof. Jan Wasilkowski, doceniając znaczenie badań empirycznych, umożliwił stworzenie w tym Zakładzie niewielkiego ośrodka prac naukowo-badawczych w zakresie kryminologii. Jakkolwiek po przekształceniu w 1953 r. Zakładu Nauk Prawnych w Instytut Nauk Prawnych PAN liczba etatowych pracowników biorących udział w badaniach nie przekraczała 3 osób — a i obecnie wynosi niestety tylko 6 osób — to jednak można było zainicjować szerszy nieco plan prac naukowo-badawczych. Zdecydowano się z uwagi na pilne potrzeby społeczne uwzględnić tematykę obejmującą kilka różnych problemów, mimo iż zdawano sobie w pełni sprawę z konieczności koncentrowania się w badaniach nad pojedynczymi tylko zagadnieniami, celem należytego ich pogłębienia i wyczerpującego opracowania. Od 1972 r. pewne tematy zostały włączone do problemu węzłowego 11.2.2, koordynowanego przez Instytut Filozofii i Socjologii PAN.

*

W Zakładzie Kryminologii INP PAN przede wszystkim prowadzone są — w oparciu o dane statystyki milicyjno-prokuratorskiej i sądowej — systematyczne badania nad rozmiarami i nasileniem przestępczości w Polsce i jej uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi i demograficznymi, któremu to zagadnieniu poświęcono szereg publikacji. Analiza wyników tych badań umożliwiła oświetlenie całego zagadnienia w sposób istotnie odbiegający od obiegowych poglądów na determinanty przestępczości w nowych warunkach ustrojowych.

Problemem, któremu od początku istnienia Zakładu Kryminologii poświęcono, z uwagi na jego szczególne znaczenie, dużo prac badawczych, było zagadnienie nieprzystosowania społecznego i przestępczości nieletnich. Tematyka ta wykracza poza samą tylko problematykę przestępczości nieletnich, gdyż wiąże się z przestępczością znacznego odłamu młodocianych podsądnych oraz wielokrotnie karanych recydywistów nawet w starszych grupach wieku, u których proces nieprzystosowania społecznego datuje się z reguły od okresu nieletniości. Badania dotyczące nieletnich uwzględniły ważną z punktu widzenia profilaktyki przestępczości populację dzieci w młodszych rocznikach wieku ze szkół podstawowych (ok. 5500 dzieci) jak

i nie badaną dotąd zupełnie kategorię młodzieży „nie uczącej się i nie pracującej” (542 chłopców i dziewcząt).

Wyniki tych badań ujawniły ważną i niedocenianą na ogół rolę nieprzystosowania szkolnego w etiologii nieprzystosowania społecznego oraz znaczny odsetek uczniów z objawami demoralizacji w młodszym roczniku wieku (ok. 11%), w związku z czym kwestia wczesnego rozpoznawania wyżej wymienionych objawów na terenie szkoły posiada nader ważne znaczenie w zapobieganiu późniejszej przestępczości takich dzieci.

Populacja nieletnich przestępców badanych szczegółowo objęła ogółem ok. 1700 nieletnich podsądnych z terenu Warszawy oraz kilku innych miast i osiedli; w 2/3 przy tym badanych przypadków przeprowadzono wieloletnie badania katamnesticzne. Przedmiotem badań było również 250 grup nieletnich przestępców, sprawców kradzieży i czynów kwalifikowanych jako chuligańskie. Badania nieletnich przestępców ujawniły istotne pod względem prognostycznym zależności pomiędzy wczesnym początkiem nieprzystosowania społecznego i przestępczości a późniejszymi rozmiarami recydywy włącznie z okresem przekraczającym ukończenie 21 lat. Badania te wskazują również na znaczenie, jakie w etiologii nieprzystosowania społecznego i przestępczości nieletnich przypada wychowywaniu się w ujemnych środowiskach rodzinnych (a zwłaszcza alkoholizmowi w tych rodzinach), jak również na znaczenie, jakie przywiązywać należy do wczesnego ujawniania zaburzeń osobowości często spotykanych u takich nieletnich.

Zbliżony do tematyki nieletnich problem młodocianych (17—20 lat), uważany powszechnie za równie doniosły społecznie, uwzględniony został w badaniach Zakładu Kryminologii jeśli chodzi o ustalenie nasilenia i dynamiki przestępczości młodocianych oraz analizy rodzajów popełnianych przez nich przestępstw. Uwzględniono go również w szczegółowych badaniach, którymi objęto kilka populacji młodocianych, będących przede wszystkim sprawcami przestępstw połączonych z agresją, oraz liczną kategorię takich młodocianych przestępców, którzy wykazują tendencję do recydywy. Specyfika wieku młodocianego sprawia, że sprawcy przestępstw w wieku poniżej 21 lat wymagają odrębnego traktowania i dlatego też problematyka z nimi związana powinna być przedmiotem specjalnych badań. Prace Zakładu Kryminologii wychodziły z założenia, że łączne rozpatrywanie przestępczości młodocianych z przestępczością osób w pełni dojrzałych w starszych rocznikach wieku — z czym mamy ciągle jeszcze do czynienia — prowadzi do całego szeregu błędnych wniosków i niewłaściwych decyzji zarówno w praktyce sądowej, jak i penitencjarnej.

Jakkolwiek większość przestępstw popełnianych przez młodocianych stanowią kradzieże, to jednak szczególnie liczne są u nich przestępstwa połączone z agresją. Z tego właśnie względu objęto badaniami kategorię mło-

docianych sprawców tych ostatnich przestępstw, w szczególności osób skazanych na kary pozbawienia wolności za przestępstwa kwalifikowane jako chuligańskie oraz sprawców rozboju. Ogółem zebrano materiały dotyczące ok. 1000 młodocianych, mających sprawy o przestępstwa chuligańskie, przy czym w 300 przypadkach przeprowadzono szczegółowe badania połączone z wywiadami środowiskowymi, uwzględniające zarówno samych młodocianych, jak i ich rodziny. Badania te wykazały, że istnieje bardzo liczna kategoria młodocianych skazanych za przestępstwa o charakterze chuligańskim, którzy wykazują już we wczesnej nieletniości objawy poważnego nieprzystosowania społecznego, przy czym mimo bardzo młodego wieku ujawniono u nich znaczne rozmiary systematycznego alkoholizowania się. Podobne zresztą zjawisko stwierdzono u młodocianych sprawców rozboju.

Specjalne badania poświęcono zagadnieniu recydywy u młodocianych, przy czym szczegółowymi badaniami połączonymi z wieloletnimi katamnezami objęto kilkakrotnie karanych młodocianych, rekrutujących się z reguły spośród dawnych nieletnich przestępców.

Poza tym zbadano dalsze losy młodocianych więźniów zwolnionych w 1961 r. z 40 zakładów karnych; okres katamnez objął 10 lat; badana populacja wynosiła 2000 mężczyzn; uzyskany materiał pozwolił na dokładne ustalenie dużych rozmiarów późniejszej recydywy u młodocianych więźniów. Omawiane badania wskazują na konieczność rozpatrywania recydywy młodocianych w powiązaniu z ich wczesnym nieprzystosowaniem społecznym, datującym się często od dzieciństwa.

Problem wczesnego nieprzystosowania społecznego okazał się również nader istotny w odniesieniu do młodocianych prostytutek, które były przedmiotem specjalnych, szczegółowych badań.

Zagadnienie recydywy, uwidaczniające się tak wyraźnie w badaniach nieletnich i młodocianych przestępców, uwzględnione zostało również w odniesieniu do dorosłych podsądnych. Badania Zakładu Kryminologii objęły kilka populacji recydywistów, począwszy od młodych roczników (21—24-letnich); ogółem uzyskano materiał o ponad 600 recydywistach, spośród których szczegółowe badania kryminologiczno-psychologiczne dotyczyły ok. 400 więźniów. Ostatnio zainicjowane zostały badania materiałów dotyczących wielokrotnie karanych recydywistów kierowanych do ośrodków przystosowania społecznego.

Prowadzone badania recydywistów ujawniły, że problematykę recydywy należy rozpatrywać u nas w powiązaniu ze zjawiskiem alkoholizmu; bardzo znaczny odsetek recydywistów stanowią bowiem jednostki, u których długotrwałe i częste nadużywanie alkoholu powoduje objawy uzależnienia od alkoholu, w związku z czym u bardzo wielu recydywistów alkoholików przestępczość łączy się z ich nałogiem i ogólną degradacją społeczną. Analiza danych uzyskanych w szczegółowych badaniach psychologicz-

nych i lekarskich świadczy także i o tym, iż wielokrotnie karani recydywiści wykazują nie tylko objawy wczesnego nieprzystosowania społecznego, ale z reguły i wyraźne zaburzenia osobowości, które nakazują stosowanie wobec nich środków uwzględniających psychopatologiczny aspekt ich wykojenia społecznego. Niedoceniając tej kwestii powoduje wysoce ujemne zjawiska na odcinku wykonania kary, o czym świadczą wymownie wyniki przeprowadzonych badań więźniów recydywistów ujawniających poważne zaburzenia osobowości i dokonujących samouszkodzeń. Zasługują na uwagę wyniki badań świadczące o tym, że mało liczni wielokrotni recydywiści o stosunkowo późnym początku przestępczości (w wieku co najmniej 25 lat) rekrutują się prawie zawsze spośród alkoholików.

Z uwagi na znaczenie systematycznego nadużywania alkoholu oraz alkoholizmu w genezie różnych ujemnych zjawisk społecznych sprzężonych z przestępczością oraz roli, jaką odgrywa stan nietrzeźwości w etiologii wielu przestępstw i wykroczeń, w badaniach Zakładu Kryminologii uwzględniono problematykę alkoholizmu w szerokim zakresie. Specjalną jednak uwagę poświęcono ostatnio tematyce niedocenianej i mało dotychczas opracowanej, dotyczącej wczesnego alkoholizmu i jego poważnych reperkusji społecznych. Podjęto w związku z tym badania, którymi objęto 150 alkoholików w wieku do 24 lat, mających sprawy w komisjach społeczno-lekarskich.

W badaniach związanych z tematyką alkoholizmu uwzględniono także reprezentację sprawców przestępstw uznanych za chuligańskie (ok. 600 sprawców w różnych grupach wieku), sprawców wykroczeń o zakłócenie porządku publicznego w stanie nietrzeźwym (900 mężczyzn skazanych w kolegiach) oraz osoby niejednokrotnie przebywające w Izbie Wyrzecznień (500 mężczyzn i 250 kobiet). Uzyskane wyniki świadczą o dużych u nas rozmiarach zjawiska nazywanego *problem drinking*, a analiza danych o przestępczości tych osób wykazała, że z reguły mamy do czynienia ze sprawcami przestępstw o małym ciężarze gatunkowym; podobne wyniki ujawniło opracowanie materiału obejmującego ok. 800 leczonych alkoholików — poważne przestępstwa przeciwko osobie są bardzo nieliczne.

*

W prowadzonych badaniach problematyka kryminologiczna rozpatrywana była z uwzględnieniem aspektów socjologicznych, psychologicznych i psychopatologicznych oraz prawnych. Poza tematyką, obejmującą rozmiary przestępczości i jej makrosocjalne uwarunkowania, badania empiryczne koncentrują się głównie na ustalaniu etiologii procesu wykojenia społecznego różnych reprezentatywnych populacji przestępców poprzez szczegółową, pogłębioną analizę wchodzących w ich skład indywidualnych

przypadków, przy jednoczesnym wykorzystaniu danych obiektywnych różnych źródeł. Uwzględnienie zaś w badaniach wieloletnich katamnez umożliwia należyłą weryfikację czynników uznawanych za prognostyczne.

Wyniki prowadzonych badań są publikowane od 1960 r. głównie w wydawanym przez Zakład Kryminologii INP PAN „Archiwum Kryminologii”, w którym zamieszczono dotychczas 37 prac, zawierających wyniki badań empirycznych (ogółem ok. 2000 stron). Część wyników prac Zakładu opublikowana została w innych czasopismach oraz w postaci monografii.

Zaznaczyć należy, że prace Zakładu Kryminologii objęły również opiniowanie projektów aktów prawnych mających związek z problematyką przestępczości, alkoholizmem i innymi zjawiskami z zakresu patologii społecznej; opinie te przesyłane były do odpowiednich resortów i komisji sejmowych.

Wobec wielkiego deficytu w całym kraju pracowników naukowych, mających przygotowanie do prac badawczych i dydaktycznych w kryminologii, przystąpiono ostatnio w Zakładzie Kryminologii INP PAN do szkolenia doktorantów w tym zakresie.

* * *

Znaczenie badań empirycznych, m.in. w zakresie problematyki przestępczości nieletnich zostało uwzględnione w referacie plenarnym Prezesa PAN na II Kongresie Nauki Polskiej w 1973 r. O badaniach czynników psychofizycznych i socjologicznych warunkujących zjawiska patologii społecznej była też mowa na Kongresie w referacie plenarnym Sekretarza Naukowego PAN. Na XL Sesji Zgromadzenia Ogólnego w 1974 r. Sekretarz Naukowy podkreślił ponadto, że ostatnie lata zapoczątkowały nowy jakościowy etap ambitnej polityki społecznej i naukowej, w którym szczególnie wzrasta ranga nauk społecznych. Zaznaczyć też należy, że problem węzłowy „o kształtowaniu się osobowości człowieka, wychowaniu jednostki i jej socjalizacji w warunkach społeczeństwa socjalistycznego” wiąże się ściśle z tematyką zaburzeń socjalizacji, które są przedmiotem badań również kryminologii.

Znaczenie tej problematyki, związanej z zaburzeniami socjalizacji, pilna potrzeba badania m. in. źródeł nasilania się objawów patologicznych, zwłaszcza w środowisku młodzieży, zostały dobitnie podkreślone już uprzednio przez Sekretarza Wydziału I Nauk Społecznych PAN, który określił tę tematykę jako nader ważną.

Nowy okres sprzyjać więc powinien docenianiu znaczenia badań kryminologicznych, znacznemu powiększeniu zarówno kadry pracowników Zakładu Kryminologii INP PAN, jak i dotacji finansowych na prowadzenie empirycznych badań interdyscyplinarnych w zakresie kryminologii, których wyniki posiadają ważne znaczenie dla praktyki.